

6. Исаева Н.В. Учение Шанкары как взгляд и хвост (на материале комментария Шанкары к «Брахма-сутрам» Бадараяны / Н.В. Исаева // История философии. – 2000. – № 7. – С. 39-69.
7. Исаева Н.В. Шанкара и буддисты в «Комментарии на «Брахма-сутру» / Н.В. Исаева // Буддизм. История и культура. – М.: АС, 1989. – С. 44-57.
8. Исаева Н.В. Шанкара и индийская философия / Н.В. Исаева. – М.: ГРВЛ «Наука», 1991. – 200 с.
9. Костюченко В.С. Классическая веданта и неоведантизм / В.С. Костюченко. – М.: Мысль, 1983. – 272 с.
10. Мезенцева О.В. Концепция «иллюзорности мира» Шанкары и неоведантизм / О.В. Мезенцева // Рационалистическая традиция и современность: В 3-х т. Т. 1. Индия. – М.: Наука, 1988. – С. 53-69.
11. Миллер Ф.М. Шесть систем индийской философии / Ф.М. Миллер. – М.: Академический Проект, 2009. – 432 с.
12. Сарпвалли Радхакришнан. Индийская философия: В 2-т. / С. Радхакришнан. – М.: МИФ, 1994. – Т. 2. – 394 с.
13. Чаттерджи С., Датта Д. Введение в индийскую философию / С. Чаттерджи, Д. Датта. – М.: Мысль, 1994. – 416 с.
14. Шамшурин В.И. Шанкара – теолог индуизма / В.И. Шамшурин // Атеистические чтения. – М.: Политиздат, 1988. – Вып. 17. – С. 85-98.
15. Шохин В.К. Стратификации реальности в онтологии адвайта-веданты / В.К. Шохин. – М.: ИФ РАН, 2004. – 289 с.
16. Шохин В.К. Шанкара и категориальная система вайшешиков («диалог» несовместимых онтологий) / В.К. Шохин // Историко-философский ежегодник. 2005. – М.: Наука, 2005. – С. 386-405.

Vasyl Baluh

Shankara, an Indian Religious Reformer

The article analyzes the causes of the philosophical and religious system of Hinduism and the essence of the teachings of the outstanding Vedanta representative Shankar on the important problems of human existence. Characteristic of the role and importance of Hinduism in modern conditions are denoted.

Keywords: Hinduism, Advaita Vedanta, Shankara, Brahmanism, Brahman, atman, sutra, Upanishads, sat, chit.

Надійшла до редакції 8.10.2014 р.

УДК 070.482(477) «1941/1944»

© Нестор Мизак
(Чернівці)

УКРАЇНСЬКІ КОНФЕСІЙНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В УМОВАХ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ (1941-1944 рр.)

У статті аналізується стан українських греко-католицьких і православних часописів в умовах гітлерівської окупації України; їх тематика, форми публікацій, спосіб віровчення та зв'язки з народом (1941-1944 рр.).

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, Українська Православна Церква, «Богословія», «Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини», «Звідомлення з Холмсько-Підляської єпархії», «Церковні відомості», «Місіонар», «Вістник Станиславівської дієцезії», «Воскресення», «Львівські архієпархіальні відомості».

Вивчення матеріалів української церковної преси періоду гітлерівської окупації є вагомим складовим висвітлення діяльності церков, багатоплановим історичним джерелом не тільки за змістом, але й за видами опублікованого матеріалу. Аналізуючи друковані публікації газетно-журнального типу, дослідник історії Української церкви окупаційної доби отримає додатковий матеріал, щоб відтворити об'єктивну і трагічну картину розвитку конфесійного життя України під час Другої світової війни.

Актуальність дослідження стану конфесійних періодичних видань окупаційного періоду 1941-1944 рр. полягає у висвітленні німецької політики щодо українських церков, яка майже ні в чому не відрізнялася від радянської, а деяка лібералізація гітлерівців щодо Церкви в Україні була тимчасовим явищем, спрямованим на приборкання українців на захоплених територіях.

Наукова розробка проблематики релігійної преси під час німецької окупації у наш час перебуває у стані апробації. Нині в Україні видано лише кілька збірників праць, як «Періодичні видання регіонів України», «Пам'ятки бібліографії української преси», у яких характеризуються кількісні і якісні відомості про українські періодичні видання, однак не повністю. Деяких питань розвитку конфесійної преси України торкнулися автори Я.Малик і О.Сурмач у статті «Преса про діяльність української греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941-1944 рр.)», І.Павлюк «Українська легальна преса Холмщини та Підляшшя (1941-1944)». Проте найбільш анотований реєстр із 365 назв періодики зібрав та уклав львівський дослідник Костянтин Курилишин у двотомній праці «Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.)», де подав анотовану характеристику різних видань, проаналізував їх цикли та цінність з боку проблем політичного, економічного, культурного та релігійного життя громад. Хоча і в цій праці автор ще не повністю дослідив усі видання в Україні, проте, завдячуючи існуючим даним, можна додатково відтворити стан конфесійного життя в Україні у зазначені окупаційні роки.

Мета публікації зумовлена необхідністю поглибленого аналізу маловивчених окупаційних релігійних видань греко-католицького і православного змісту, як «Богословія», «Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини», «Звіdomлення Холмсько-Підляської єпархії», «Місіонар» та інших публікацій, у яких церковні діячі навіть у найважчих умовах шукали способів збереження української християнської ідентичності, рідного обряду, традицій, допомоги знедоленим громадянам, що зазнали втрат від воєнних дій. Як відомо, нацистська Німеччина окуповану територію України поділила на п'ять зон: Галичину приєднала до Генеральної губернії, з центральних областей України утворила рейхкомісаріат «Україна», з південних – румунську Трансністрію, Закарпаття передала Угорщині, решту території – прифронтовій зоні. Підпорядковуючись нацистським регіональним окупаційним властям, відповідно мали свої особливості і виходили у світ пресові органи українських церков.

Виклад матеріалу. Під час німецької окупації України одним із традиційних видань, що зберігся, був греко-католицький часопис «Богословія», відомий з часів міжвоєнного періоду. Видавало його Богословське Наукове Товариство у Львові засобами митрополичої друкарні «Студіон» за редакцією митрополита Йосифа Сліпого. Його діяльність нами висвітлено у попередньому часописі «Релігія та Соціум» №3-4 (11-12) 2013 р. В окупаційний період «Богословія» вийшли лише одним випуском – XVII – XX томами за 1939-1942 рр., а вже наступний побачив світ у діаспорі 1963 р. Палітурка часопису виконана з традиційного логотипу, зображених букв Альфа і Омега, всередині між ними – апостол за писанням Святого Письма. Назву «Богословія» подано старовинним українським шрифтом. Весь малюнок обрамлено живописною рамкою.

Згадаємо, що видання «Богословія» побачило світ у 32 томах, останні п'ять – у діаспорі. Зі встановленням у 1939 р. у Східній Галичині радянської влади бібліотеку богословської літератури під час бомбардувань було знищено, тоді пропали найцінніші книги і старовинні фоліанти. Відновлюючи видання «Богословія», Йосиф Сліпий намагався налагодити нормальне церковне життя [21, с. 3-94].

У згаданому випуску Й.Сліпий подав статтю на тему «Обрядова однообразність», у якій наголосив, що український обряд залишається ідентичним з часів Володимирового хрещення, а всім відмінностям треба покласти край, коли народ прагне соборності. Тут же отець В. Фіголь виступив з публікацією під довгою назвою «Учительне Євангеліє – це гомілійні поучення на неділі й празники цілого року з особливим узглядненням церковного начала». Цією публікацією автор намагався протиставити подане у ній відповідній літературі протестантського спрямування.

Статтю «Мова Галицького Духовенства від часу прилучення Галичини до Австрії аж до 1848 р.» надрукував автор В. Лев, де дійшов висновку про важливу роль галицького духовенства у творенні літературної мови, яка у силу своєї регіональності дещо відрізнялася від мови придніпрянів.

Журнал мав окремі рубрики, одну з них «Вибрані питання» зі статтями авторів С. Сампара «Вага християнського Сходу в патристиці», іншого під аббревіатурою (М.С.) «Дещо про нові напрямки у сучасному проповідництві», Л. Глинки «Значення новочасних біологічних наук для релігії» та інші.

Рецензії на книги часопис подав під рубрикою «Огляди й оцінки». У некрологах згадав померлих отців М. Конрада, А. Іщака, Я. Гординського-Антоновича. Матеріали цього тому завершував перелік праць Богословської академії [2, с. 65-67]. Отже, том «Богословія» під час німецької окупації намагався продовжити традицію духовного розвитку УГКЦ міжвоєнного періоду, незважаючи на те, що війна завдала руйнівної шкоди Церкві, особливо її духовним друкованим органам.

Зберегли під час війни свій стиль «Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини», що виходили з 1935 р. З 1938 р. «Вісті» друкувалися у Сяноку – осідку Лемківської апостольської візитації. За три роки – у 1941-1943 рр. вийшло п'ять номерів «Вістей» (ч. 15-20). У 15-му номері «Вістей» за 1941 р. редакція подала Звернення Папи Римського Пія XII «Моту Пропрію», у якому Понтифік наголошував, що з початком війни папський уряд не стоїть осторонь, а бореться за припинення кровопролиття: «Однак коли ж страшна боротьба не слабне й ще більше шаліє, коли наш голос здається що приглушений брязкотом зброї, Нашу душу наповнено острахом, але й упованням звертаємо до Отця милосердя й Бога всякої потіхи (2 Кор, 1,3), благаючи його за кращі для людства часи. Бо він сам і волю людей нагинає й хід справ Своім Божим наказом кермує» [3, с. 1]. У цьому ж номері апостольський адміністратор Лемківщини Яків Медвецький звернувся до вірних з поясненням політичної ситуації під назвою «До всесесного духовенства й вірних Лемківщини», у якому зазначив: «Бог бажає спасення людини й тому засилаючи допуст остерігає її, кличе, щоб покаятись, завернути зі злої дороги й почати праведне життя» [5, с. 157-159].

Пояснення в руслі воєнного часу розкрив у «Вістях» о. О. Малиновський – про роль священницької праці, Церкви, літургії, молебнів, проповідей духовної науки, релігії в школі тощо. Всі ці роз'яснення автор закінчив молитвою «Господи! Дай українському духовенству ніколи не лякатися ніякого пожертвування, де лише йде про Твою славу й добро цього народу» [4, с. 145].

Апостольська адміністрація у п'ятнадцятій книзі «Вістей» зверталася до лемків як західного кореня українського народу, під гаслом: «Будьмо вірні своїй церкві». У зверненні йшлося: «Тепер, коли змінилися часи, коли маєте змогу вільно признаватись до свого рідного та його розвивати, заживте життям християнина – католика й українця» [4, с. 14]. Відомо, що польська влада віками намагалася сполонізувати лемків. Але їм чинила опір рідна католицька Церква, яка залежала від сили духу душпастиря та його вміння донести до народу національні й духовні ідеї.

У шістнадцятій книзі «Вістей» над працею «Душпастирська психологія Апостола Народів» Павла розмислював митрополит Андрей Шептицький. «Вісті друкували інформацію про українські літургійні книги візантійського обряду (ч. 19, 1943 р.). У 20-му числі часопису повідомлялось про скликання «ординаріатських конференцій» та порядок денний на них.

На відміну від «Богословія», «Вісті» друкували події, дотичні до фронтів. Цій темі присвячено повідомлення під назвами: «Духовна опіка над хорими Українцями в Німеччині», «Дозвіл на тяжкі роботи в неділі і свята», «Допомога нашому студентству», «Обов'язок зголошувати зміну службового місця (ч. 18), «Заборона хрещення жидів» (ч. 19), «Ощадність світла» (ч. 20) тощо. У кінці кожного випуску редакція часопису висвітлювала організаційні питання Української греко-католицької церкви Лемківщини, хроніку посадових переміщень священників, некрологи. Отже, УГКЦ Лемківщини у Генеральній губернії користувалася

довоєнними правами щодо друку апостольських «Вістей», їх надавали їм німецькі власті на території Польщі, сповідуючи гасло: «Розділай і владарюй» [3, с. 345-348].

Українська греко-католицька церква в умовах окупації зуміла зберегти ще один важливий часопис під назвою «Місіонар», започаткований у 1897 р. Упродовж 42-х років часопис друкувався у Жовкві. Це видання вважалося «головним духовним провідником українського народу в Галичині, Закарпатті, Югославії, частково Волині й Холмщини та цілої української еміграції, головню Америці», – так писав про себе «Місіонар» у першому числі видання 1940 р.

З приходом радянської влади 1939 р. до Східної Галичини видання місячника припинилося і відновилося у 1940 р. в м.Перемишль, що перебував у зоні німецької окупації. З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР редакція повернулася до попереднього місця друкування – Жовкви. В умовах війни працівники видавництва бачили своє завдання у збереженні серед народу віри у своє краще майбутнє, Боже Провидіння та плекання високих ідеалів української нації. З цією метою «Місіонар» у 1942-1943 рр. постійно друкував статті автора Д.Богуна під рубрикою «Підстави нашої віри», у яких пояснював причини народних терпінь, можливо, що від гріхів, які він вчинив перед Богом. Трохи пізніше у 1-2 номерах за 1941 р. «Місіонар» відновив попередню рубрику «Катехизмова частина», відому з 1939 р., а 1943 р. змінив назву на «Дещо з катехизму».

Починаючи з 1940 р., часопис запровадив рубрику «Релігійні питання», у яких відповідав на питання «Чи діти, що вмерли без хрещення, будуть в небі?» (ч. 11, 1940), «Чому й кому відмовляє Церква християнського похорону?» (ч.2, 1940), «Чи можна молитися, ідучи чи їдучи дорогою?» (ч. 4, 1940), «Які імена давати дітям?» (ч. 5, 1940) та інші.

Наступною рубрикою «Місіонара» були актуальні «Місячні намірення», у яких для кожного місяця визначалися конкретні питання. Наприклад, на серпень 1942 р. намірення називалося «Щоб без боязні людської ми робили добро, а уникали злого», на листопад 1943 р. – «Щоб правдива віра у Європі заховалася», на лютий 1944 р. – «За мир опертий на засадах справедливості й любови між народами», серпень 1944 р. – «Щоб ми з внутрішнім переконанням, словом і ділом ішли за духом св. Церкви» тощо. Всі ці намірення свідчать про те, що УГКЦ в умовах війни не міняла змісту християнства, залишалася вірною Божим заповідям і національним ідеалам.

Та попри воєнні дії на фронтах часопис не обминав трагічних моментів із життя Церкви і народу. У першому і другому номерах часопису за 1941 р. «Місіонар» під аббревіатурою автора «М.П.» подав статтю «Як то було за час большевиків у Жовкві», наступною від автора «Р.Л.» статтю «Мучеництво українських священиків» (ч. 3/4, 1941; ч. 3/4, 1942), авторства С.Капустяка «Молодь і релігія за советської окупації в Галичині» (ч. 3/4, 1942), «Де поділися 3000 священиків?» (ч. 4, 1943), «Жертви НКВД – офіційне підтвердження» (ч. 9, 1943) та інші [14, с. 588].

Часопис продовжував обстоювати важливість виховного процесу. Так, у статті «Більше мужності у релігійному житті» (ч. 5, 1949) писав: «Наша релігія зо своїми законами й приписами стоїть при нас, чи працюємо при верстаті, чи при письменницькому столі, релігія надає свою ціху нашим розмовам, а навіть думкам, вона повинна кермувати цілим господарським, культурним і товариським життям» [14, с. 589]. Багато статей присвячувалося виховній тематиці. Серед них були такі: «Товариства, що займаються вихованням жіночої молоді» (ч. 1), «Заховати скромність у житті» (ч. 4, 1940), «Щоб християнська скромність була відома всім людям!» (ч. 5, 1942), І.Назарко «Молодь і почитання Пречистої Діви» (ч. 5, 1942), «Батьки, доложіть більшого старання про релігійне, моральне й горожанське виховання ваших дітей» (ч. 6, 1943). Про збереження родинного вогнища як основи народу була стаття на тему: «Знищ пташині гніздечка, а згине рід; знищ родину в народі, тоді пропаде нарід» (ч. 10, 1943).

Не залишав часопис без уваги історичну тематику, яку представляв через призму життєписів церковних та світських діячів. Наприклад, про Володимира Мономаха «Князь – християнин» автора «Т.К.» (ч. 6, 1942), «Свята земля в описі українського паломника з XII

ст.» про ігумена чернігівського монастиря Данила – автора «М.О.С.» (ч. 8, 10, 11, 1942), «Літописець Нестор і життя у Лаврі» – авторства С.Коваліва (ч. 9, 1942), «Ювілей св. Кирила Олександрійського» В.Голинського (ч. 6, 7, 1944) та інші. Всі ці публікації були глибокого історичного змісту й виховували в українського народу національну свідомість надзвичайно актуальну в умовах війни.

Як відомо, УГКЦ постійно розвивала культ українських святих, серед них Йосафата Кунцевича (1580-1623), що загинув, обстоюючи дух церковного єднання. «Місіонар» надрукував цілу низку статей, присвячених цьому святому, як «Апостол і Мученик з'єдинених Церков» автора «М.К.» (ч. 1/2, 1941), «В очікуванні повороту до своїх... Судьба мощів св. Йосафата» (ч. 12, 1942), «Мученича кров» І.Назарка (ч. 11, 1942), «300-ліття беатифікації свц. Йосафата (1643-1943)» (ч. 1, 2, 3, 1943), «Митрополит Рафаїл Корсак ЧСВВ: Промотор беатифікації св. Йосафата» Р.Луканя (ч. 3, 1943), «Митрополит Юрій Коленда ЧСВВ: Почитатель св. Йосафата» (ч. 6, 1943) та інші, які розпалювали у вірних вогонь «українського католицизму як забороло протистояння більшовизму».

Часопис пропагував нариси про християнський героїзм українських мучеників, прищеплюючи у серцях молоді приклади праведного життя за Христа і націю. Їм присвячувався цикл під назвою «З Царства Христової любові в серця українців» про праведність окремих людей, що померли в ім'я Господа. Серед них багато діячів, невідомих для читача наших днів. Це «Укрите геройство» про Т. Присадного (ч. 3/4, 1941), «В проміннях Євхаристичного Христа» – М.Пелікана (ч. 8, 1942), «Нині відпусти свого слугу в мирі» про М.Олексина (ч. 2, 1943), «Від молитви до праці, від праці – по нагороду» – С.Косарчина (ч. 2, 1944), «Ягня, що було колись вовком» про М.Смотрицького (ч. 3-5, 1944). Всі ці та інші зразки праведного життя вірних Української Греко-Католицької Церкви часопис вважав духовним капіталом української нації, найціннішими перлинами, на яких мали би виховуватися майбутні покоління української нації.

Не обминав часопис урочистих дат найвищих достойників УГКЦ, присвячуючи їм окремі матеріали. Серед них – «50-ліття священства Високопреосвященного Митрополита Галицького Кир А.Шептицького», «50-ліття священства о. Діонісія Ткачука, архімандрита ЧСВВ» (ч. 9, 1942), «25-ліття єпископства Ексцеленсії, Преосв. Й.Коциловського (ч. 10, 1942). Такого ж змісту стаття про єпископа Г.Хомишина та інших діячів Церкви.

«Місіонар» відгукувався на важкі часи українського народу в умовах окупації. Відомо, що у 1942-1943 рр. населення Прикарпаття зазнало голоду. Часопис закликав українців Східної Галичини приймати до себе дітей на прохарчування з голодних теренів Прикарпаття. Тим, кого гітлерівці забирали на каторжні роботи до Третього рейху, часопис подавав адреси українських душпастирів у Німеччині, що уповноважені були допомагати знедоленим.

Видання друкувало також релігійно-патріотичні оповідання, вірші, не вказуючи авторів публікацій з метою їхньої безпеки; коротко висвітлювало події світового релігійного та політичного життя, зокрема в Україні.

Існувала також рубрика «Астрономи вірять в Бога», у якій часопис піддавав науковому обґрунтуванню процеси віри. У рубриці «Померли» друкував короткі або розлогі некрологи про служителів Церкви. Далі Календар повідомляв про літературу релігійного характеру, листи до редакції, подяки віруючих за вислухані молитви та пожертви на пресовий фонд.

Часопис «Місіонар» був своєрідним променем надії українського населення окупованих земель, підтримував їх у душі та вірі на кращі часи. Частину цих видань галичани зберегли у радянську добу. Незважаючи на атеїстичний тиск, їх із захопленням читала молодь.

Українській греко-католицькій церкві належав також «Вістник Станиславівської дієцезії». Він видавався накладом «Єпископського Ординаріату» Станиславова 1941 р. і був розрахований виключно на священників. Видання публікувало різні ухвали, рекомендації, повідомлення єпископської консисторії, що виходили під різними номерами. У них часто йшлося про церковну дисципліну, обов'язки священників щодо читання предмета релігії в школі, допомогу українським студентам, релігійну опіку над полоненими, колишніми солдатами Червоної армії. Єпископ Григорій Хомишин звертався до віруючих дієцезії із

закликом «упокорення» існуючій владі, але це не врятувало видання від закриття: з 1942 р. він перестав виходити [9, с. 28-281].

У 1941 р. у Кракові появився церковно-релігійний часопис «Воскресення» з метою інформування українців Генеральної губернії і Німеччини про релігійні справи. На перший погляд, часопис здавався зовсім аполітичним і друкував повчальні замітки про силу молитви, шкідливість алкоголю, духовний розвиток кожного громадянина тощо. Кожне нове число «Воскресення» починалося цитуванням Святого Євангелія і коментарів до нього. Деякі публікації присвячувалися культові святих та їхнім життєписам. Дописувачі часто наголошували на взаємозв'язку церковного і світського життя. Скажімо, автор О.Годунько написав «Як на Лемківщині приготуються і святкують Великдень», «Українське церковне життя на Горішньому Шлезьку», інший автор І.Кучабський подав патріотичні нариси «Дзвони дзвонять в Україні», «Новий закон».

У рубриці «Церковно-релігійні справи» часопис інформував про новини духовного та світського життя. Свої публікації «Воскресення» ілюстрував світлинами та малюнками. Проте німецька влада на шостому номері випуску часопис заборонила [7, с. 194-195].

Ще один греко-католицький часопис періоду німецької окупації, що друкувався у Львові, називався «Львівські архієпархіальні відомості». Він виходив ще з 1889 р. З появою у Східній Галичині радянської влади видання у 1940-1941 рр. заборонено і побачило світ уже з приходом гітлерівців. Його зміст формували здебільшого декрети, промови, звернення, підписані митрополитом Андреем: «До духовенства», «До дяків» (1939), «До оо. катехитів» (1940), «В справі опіки над полоненими Українцями» (1942), «Не убий» (1942), «У справі порозуміння» (1943), «Про вбивання священників» та багато інших публікацій.

У 1942 р. УГКЦ підготувала до друку три томи під назвою «Діяння, декрети і правила Соборів з літ 1940, 1941, 1942», але вони через брак паперу не вийшли. Під рубрикою «Зарядження і оповістки» часопис пояснював своє ставлення до різних світських питань. У 1944 р. «Львівські архієпархіальні відомості» з поверненням радянської влади припинили своє існування, перед тим попередивши священників, щоб залишалися на місцях і продовжували служіння [13, с. 511-513].

Щодо православних часописів під час війни, один з них появився на території Закерзоння під назвою «Звіdomлення з Холмсько-Підляської єпархії» з благословення архієпископа Холмського і Підляського Іларіона (Іван Огієнко) у 1942-1944 рр. Часопис ставив за мету висвітлювати накази і розпорядження владики й Духовної консисторії, обіжники, відозви, відомості про хіротонії, переміщення священнослужителів, нагороди, вакансії, некрологи тощо. Про це повідомлялося на першій сторінці «Звіdomлення». На цій же сторінці владики Іларіон 1942 р. виступив з «Подякою за привіти до його дня народження», у якій між іншим йшлося: «Я безмірно радий, що моє гасло «Служити народові – то служить Богові» глибоко скрізь прийнялося серед народних мас і сьогодні до церкви активно вертаються й ті, що служили тільки народові, недооцінюючи значення церкви. Про це я переконався з гарячих сердечних заяв довгих сотень тих листів, якими мене вшанували українці зо всіх закутин нашої землі та з розсіяння» [6, 1942. – 1 берез.].

Архієпископ Іларіон за короткий період окупації встиг багато зробити для зміцнення православної єпархії на Холмщині, почавши активний процес повернення православних храмів, незаконно відібраних поляками від українців. Видання інформувало про повернення церков у с. Зубовичі, Луків, Чартовиць, Шебрешин, містечку Ухань (ч. 6, 8, 18, 1942; ч. 4, 1943).

Владика намагався повернути Холмщині втрачену славу князя Данила Галицького. Часопис повідомляв про події, які відбувалися заходами Духовної консисторії у м.Холм. Серед них «Комітет для впорядкування Св. Гори у м. Холмі» (ч. 8, 1942), «Посвячення Печер на Святій Данилової Горі в м.Холмі» (ч. 2, 1942), «Церковно-національні урочистості в м. Холмі 20 і 21 вересня ц. р.» (ч. 20, 1942), «Повернення Православної Церкві будинків на Св. Данилової Горі в м.Холмі» (ч. 22, 1942), «Урочиста передача церковних речей з Ковля до Холмського Катедрального Собору» (ч. 11, 1944).

«Звідомлення» часто оголошували про організаційні заходи, які відбувалися на базі православних парафій у Генеральній губернії. Це «Третій з'їзд отців – деканів Холмсько-Підляської єпархії» (ч. 1, 1942), «Перше засідання Місійного Комітету Холмсько-Підляської єпархії» (ч. 9, 1942). Друкувалися прийняті ухвали єпархії про відкриття духовної семінарії у м. Холм, про переслідування польською Армією крайовою православних священників на терені Холмсько-Підляської єпархії (ч. 21, 1943) тощо.

Єпархіальна влада на вимогу гітлерівців змушена була писати у часописі й такі матеріали, як «Про заборону селян контактувати з військовополоненими» (ч. 6-8, 1942), «Про перепис господарств на Холмщині» (ч. 9, 1942), писала про потребу виконання контингентів (ч. 13, 1942). Разом з тим наголошувала й на таких важливих темах, як «Праця духівництва над поглибленням релігійно-національного життя серед вірних єпархії (ч. 15, 1942), «Праця українців у Німеччині і обов'язок Церкви опікуватися ними» (ч. 19, 1942). Іван Огієнко намагався повернути до православ'я українців, насильно переведених у римо-католицизм, а церквам і священникам – пограбоване майно. З цією метою опублікував нове розпорядження про свята. Закликав священників боротися у парафіях з пияцтвом, алкоголізмом, опікуватися осиротілими родинами духівництва, збирати пожертви на допомогу бідним тощо.

Як історик Української Православної Церкви, архієпископ Іларіон добре знався на традиціях українського православ'я, тому ревно втілював його у життя, відроджуючи у єпархіях давні звичаї, традиції і обряди. Цій темі присвятив низку матеріалів, наприклад, «Неділя Всепрощення» (ч. 1, 1942), «Чин благословення свічок на Стрітеня» (ч. 2, 1942), «Відновлення загально-холмського відпусту в с. Курманові в пам'ять Великого Українського Подвижника, Преп. Антонія Печерського» (ч. 11, 1942).

На допомогу священникам владика Іларіон друкував різні методичні матеріали: послання, промови, науки, виклади щоб єпархії, використовували їх для розвитку православних ідей української церкви [12, с. 347]. Періодично публікував свою поезію (ч. 13, 16, 18, 19, 1943), здійснив 16 архієпископських візитацій до парафій у с. Бозок (ч. 17, 1943), м. Володава (ч. 25, 1943), м. Замістя (ч. 25, 1942), м. Люблін (ч. 23, 1942; ч. 17, 1943), м. Томашів (ч. 1, 1943) та інші [7, 348].

Закінчувався часопис завжди церковною хронікою про померлих священнослужителів, видатних громадсько-культурних діячів Холмщини і Підляшшя, зокрема, про Д. Бика, В. Гурнійчука, Д. Левицького, В. Мазурка, Л. Митюка, М. Синюка, К. Федоровича, П. Швайки, В. Шиманського та інших. Характерною рисою цих некрологів було загострення уваги на тому, що ці люди загинули від рук польського збройного підпілля, яке воювало з українським визвольним рухом. На останній сторінці редакція часопису поміщала хіротонії, архіпастирські благословення, інформацію про адміністративні зміни, нагороди.

Таким чином, владика Іван Огієнко, незважаючи на жорсткі умови німецької окупації та шовіністичні настрої польського збройного підпілля, зумів налагодити випуск національного церковно-громадського часопису. Без сумніву, опрацювання і детальний аналіз видання сучасними дослідниками збагатить історію Української Православної Церкви та українську огієнкіану.

Наступний православний часопис «Церковні відомості», що був органом Православної української митрополії у Варшаві, видавала «Православна Митрополитальна друкарня» на основі 68 параграфа «Внутрішнього Статуту Святої Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві» за редакцією митрополита Автокефальної Православної Церкви в Генерал-губернаторстві Діонісія Валединського.

Видання почало виходити з січня 1943 р. Основну частину в ньому становили різні звернення, промови, листи митрополита Діонісія. На початку 1943 р. владика виступив з промовою «Про канонічність управління й устрою Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві» (ч. 1, 1943), «У день Різдва Христового» (ч. 1, 12, 1943), «Про святі жінки-мироносиці» (ч. 5, 1943). У дусі часу, наприклад, був виступ митрополита «Воздвиження Св. Хреста Господнього», у якому він говорив про Хрест як символ порятунку людини. «Змучене людство знову хапається за цей міст у світ спасених, – наголошував владика, –

змучене людство хоче відшукати смиренність у терпіннях своєї доби (...). Під раменем хреста сьогодні знайдуть заспокоєння всі, для кого мука і смерть Христа була єдиним можливим шляхом до Світлого Воскресіння (...). Людство не хоче подумати про хрест (...). Але в години тяжких досвідів, це, що не зрозуміле і тяжке, стає дуже простим і дуже доступним» (6, 1943, ч. 9. – верес.).

Часопис інформував українських вірних про регламентні ухвали Соборів і розпорядження церковного уряду. Часто повідомляв про переслідування православних українських священиків на терені Холмсько-Підляської єпархії (ч. 11, 1943). Майже у кожному виданні писав нагальні матеріали, зокрема, «Про опіку над робітниками, що працюють в Німеччині» (ч. 8, 1943). Відомо, що гітлерівцям для харчування армії потрібні були сільськогосподарські контингенти, і вони змушували церкву агітувати паству за їх здачу. З цієї причини у «Відомостях» за щораз друкували «Роз'яснення духівництвом необхідності обробітку землі і своєчасного збирання врожаю» та інші організаційні питання.

«Церковні відомості» вели також рубрику «Хроніка головних подій у житті Святої Автокефальної Церкви в Генерал-Губернаторстві», де повідомляли про відновлення діяльності Варшавської духовної консисторії, декрет генерал-губернатора про організацію православної Церкви, посвячення у чернецтво і хіротонію архімандрита Іларіона в єпископа Холмсько-Підляського, архімандрита Палладія в єпископа Краківського і Лемківського, звернення митрополита Діонісія про включення православних парафій Галичини до складу Краківсько-Лемківської єпархії та інші аспекти, які свідчать про те, що Німеччина розігрувала «українську карту» на території Генерал-губернаторства. Зі свого боку, ситуацію, що склалася, Церква намагалася використати з метою всебічного закріплення своїх позицій. Так, 4 травня 1943 р. у Варшаві відкрито Православну духовну семінарію, де виступили під час свята митрополит Діонісій і протоієрей Ю.Лотоцький, російською мовою протоієрей Д.Сайкович, білоруською І.Коровицький, Б.Стрельчук. Тексти їх виступів часопис надрукував повністю (ч. 6, 1943). Діонісій постійно листувався зі Святішим Вселенським Патріархом у Константинополі Веніаміном та першоієрархами Румунської, Болгарської, Албанської, Сербської та інших церков, що свідчить про зростання авторитету Української Православної Церкви в Польщі [19, с. 520].

Редакція «Церковних відомостей» з метою показати виховне значення молитов запровадила рубрику «Роздумування православного пастиря», в якій у доступній формі давала відповіді на запитання, що найбільше цікавили віруючих: «Знищити релігію неможливо» (ч. 1, 1943), «Ранішня молитва» (ч. 2, 1943), «Євангелія» (ч. 4, 1943), «Що віддаляє від віри?» (ч. 6, 1943), «Божі таємниці й людський розум» (ч. 8, 1943), «Чи кличе Церква до самознищення?» (ч. 12, 1943). Змістовною була невеличка замітка «Ранішня молитва». У ній Церква наголошувала на ролі ранішньої молитви: «Найкращий час для молитви ранок, коли природа відсвіжилася подихом ночі й співає свій ранішній гімн Творцеві, (...) коли ще думки не просякли буденними турботами, (...) завершімо молитву проханням про майбутній день» [16, с. 30].

Історичну рубрику «Церковних відомостей» взяв під свою відповідальність архієпископ Іларіон (Іван Огієнко). Незважаючи на завантаженість, з-під його пера вийшло кілька розвідок з історії української церкви. Серед них: «Українська Церква, нариси з історії Української Церкви» (апробованою її у наступні роки Іларіон видав окремою книгою у Канаді), «Український запорозький скит на Афоні», «Церква під могилами в XIII – XIV» (ч. 3, 1943), «Найсвятіша Дитина Ісус. Легенди», «Хрест Воскресення. Голгофська поема» (ч. 9, 1943). Друкувався у «Відомостях» й історик Дмитро Дорошенко: «Православна Церква в минулому в часописах й сучасному житті Українського Народу» (ч. 2, 1943), Б.Жуків: «Нищення церков на Холмщині в 1938 р.» (ч. 8. 1943) [19, с. 520].

На прикінцевих сторінках часопису редакція завжди публікувала розповіді про церковних і громадських діячів, некрологи про померлих, загиблих священиків та ієрархів. Один із них присвячено митрополиту Української Православної Церкви Олексію Громадському, який випадково загинув, потрапивши на засідку УПА у травні 1943 р. Отже,

часопис «Церковні відомості» також відстоював національно-християнські позиції, намагаючись використати полегшені умови для українців на території Генеральної губернії.

Ще друкувався на Закарпатті православний часопис «Благовісник» (1940-1942). Але видання суворо контролювалося угорським окупаційним урядом і на сьогодні ще мало досліджене [8, с. 209-215].

Висновки. Роль і місце церковних періодичних видань під час окупаційного періоду України в умовах Другої світової війни має свій хронологічно-проблемний і територіальний характер. У результаті пакту Молотова-Ріббентропа західноукраїнські землі були розділені між СРСР і гітлерівською Німеччиною. У відповідних територіальних умовах виходила і конфесійна преса. Якщо на території колишньої УРСР, окупованої Німеччиною, вона так і не розвинулась, то на теренах Генеральної губернії, хоч і в умовах переслідування, – функціонувала.

Редакції конфесійних видань намагалися підтримувати на своїх сторінках дух українства, і серед усіх видань пріоритет в основному належав греко-католицькій пресі. Багато уваги розвитку українських греко-католицьких конфесій приділяли часописи «Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини», «Місіонар», «Ярославські єпархіальні відомості», «Вістник Станіславівської дієцезії», які поряд з церковними відомостями друкували українські історичні, літературно-мистецькі статті, стримано ставились до німецької окупації, намагаючись усіма засобами вирватись з-під контролю окупантів. Перелік авторів конфесійних видань свідчить про велике коло дописувачів, які попри німецькі заборони намагалися підтримувати дух української ідентичності.

Серед православних часописів, найбільш активним у якому сміливо публікувались патріотичні статті, значився православний «Звідомлення Холмсько-Підляської єпархії» під орудою архієпископа Іларіона (Іван Огієнко), активного дописувача, спадщина якого є важливим джерелом для української оцінки, та «Церковні відомості» – орган Варшавської православної митрополії під керівництвом митрополита Діонісія Валединського.

На території рейхкомісаріату «Україна» конфесійна преса не розвинулась і такий стан віддзеркалював справжнє ставлення нацистів до Української Православної Церкви. Українські церковні видання окупаційного періоду при всебічному аналізі, науковій критиці, зіставленні з іншими джерелами уможливають неупереджено, без кон'юнктурних коментарів, однобічних політизованих оцінок висвітлювати справжню діяльність церков в умовах гітлерівської окупації.

Література

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній губернії (1939-1944): За матеріалами періодичної преси / Н.В. Антонюк. – Львів, 1997. – С. 138.
2. «Богословія» // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 65–67.
3. Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини. – Сянік, 1941. – Ч. XV. – С. 1.
4. Вісті Апостольської адміністрації Лемківщини // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К. Курилишин. – Львів, 2007. – С. 145.
5. Вістник Станіславівської дієцезії // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 157–159.
6. Воздвиження Хреста Господнього // Церковні відомості. – 1943. – Ч. 9. – верес. // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939- 1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 2: Н– Я / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 520.
7. «Воскресення». Церковно-релігійний часопис. Ч. 1. – 1941. – 15 квіт. // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939- 1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 194, 195.
8. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867 – 1944): історико-бібліографічне дослідження / В.Габор. – Львів, 2003. – С. 209–215.
9. Галушко М. Українські часописи Станіславова 1879 – 1944 / М.Галушко. – Львів, 2001. – С. 280–281.
10. Грановський Б. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940. – 1945.). Бібліографічний довідник / Б.Грановський. – К., 2002. – С. 33.
11. Звідомлення з Холмсько-Підляської єпархії. – Холм: Свята Данилова гора. – Ч. 1. – 1942. – 1 берез.

12. Звідомлення з Холмсько-Підляської єпархії // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 347.
13. Львівські архієпархіальні відомості // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 511–513.
14. «Місіонар», релігійний місячник // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 1: А–М / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 588.
15. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні, 1941 – 1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія. – К., 2005. – С. 31.
16. Ранішня молитва // Церковні відомості. – 1943. – Ч. 2. – лют. – С. 30.
17. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939 – 1945 / Редакція і доповнення М. Кравчука. – Філадельфія – Київ, 1971. – С. 8.
18. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939 – 1941): за матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997. – С. 214.
19. Церковні Відомості // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 2: Н– Я / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 520.
20. Ярославські єпархіальні відомості // Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. У двох томах. Том 2: Н–Я / К.Курилишин. – Львів, 2007. – С. 536.
21. Янів В. Нарис українського богословського наукового товариства // В.Янів. Студії і матеріали новішої української історії. – Мюнхен, 1970. – С. 3–94.

Nestor Myzak

Ukrainian Denominational Periodical Issues in Terms of Hitler's occupation of Ukraine

The article analyzes the condition of Ukrainian Greek Catholic and Orthodox Journals in terms of Hitler's occupation of Ukraine: their themes, article forms, doctrines and connection to people (1941 – 1944).

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, Ukrainian Orthodox Church «Theologi».

Надійшла до редакції 29.10.2014 р.